

Határainkon túl

A Voproszi Isztorii vitája a németországi reformáció és a parasztháború jellegéről, illetve az első polgári forradalom kérdéséről

A közelmúltban a Voproszi Isztorii hasábjain érdekes vita tűnt az olvasó szemébe, amely Csajkovszkaja O. G. bibliográfiai jellegű cikkével indult.¹

E cikkében Csajkovszkaja felveti, hogy a szovjet történetírásban a németországi reformáció és a parasztháború mint az első európai forradalom szerepel, amelyet — mint minden társadalmi forradalmat — a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összhang hiánya váltott ki. A szerző megjegyzi, hogy ez a fenti koncepció számos konkrét marxista kutatási eredménnyel áll ellentétben, és sok problémát vet fel.

Célja tehát az — mint mondja —, hogy megmutassa az ellentmondásosságát és — a kutatások jelenlegi fokán — a tarthatatlanságát annak a koncepciónak, amely szerint a XVI. század elején Németországban polgári forradalom zajlott volna le. A továbbiakban hosszasan foglalkozik elsősorban Szmirin M. M. — a legkiválóbb szovjet középkor és német történetszakértő — munkáiban az ezzel kapcsolatban kifejtett nézetekkel, valamint Engels vonatkozó munkáiban foglalt megállapításokkal.

Végeredményben két vitás kérdés köré összpontosítható a cikk:

a) A XV. század végén, a XVI. század elején beszélhetünk-e kapitalista viszonyokról Németországban, ill. ezek gyors fejlődéséről, vagy sem?

b) Polgári forradalom volt-e a német reformáció és a parasztháború, vagy sem?

Csajkovszkaja úgy véli, hogy Szmirin érvelése ellentmondásos és nem meggyőző, amikor próbálja bizonyítani, hogy a XV. század végén és a XVI. század elején Németországban a kapitalista viszonyok oly annyira fejlettek voltak, hogy a burzsoázia kénytelen volt fellépni a régi termelési viszonyok ellen s eme forradalmi szituáció a reformációban, ill. a nagy német parasztháborúban, mint az első polgári forradalomban nyert levezetést. Véleménye szerint a XV. század végén, a XVI. század elején még nem lehet kapitalista viszonyokról beszélni. Szerinte Németország ekkoriban Nyugat-Európa egyik elmaradott feudális országa volt, ahol legfeljebb a középkori céhpar virágzott.

Itt Engels-idézetek, ill. megállapítások is szóba kerülnek, amelyekkel kapcsolatban Csajkovszkaja kettős álláspontot foglal el. Azokat az idézeteket, amelyekkel például Szmirin a kapitalista viszonyok fejlettségét, ill. gyors fejlődését támasztja alá, minden alap nélkül igénybe vett és nem is oda vágó idézeteknek minősíti², a későbbi Engels-megállapításokat pedig, amelyek kifejezetten a németországi kapitalista viszonyok erősödéséről szólnak — mint a vitában résztvevők mondták —, félremagyarázza, ill. eltorzítja. A vita során Epstein A. és Grigorján J. a következőképpen reagáltak Csajkovszkájának az első kérdésben elfoglalt álláspontjára:

I. Nincs igaza Csajkovszkájának, amikor tagadni próbálja a XV. század végei s a XVI. század eleji németországi gazdasági életben a kapitalista viszonyok erőteljes fejlődését. Felhívták a figyelmét arra, hogy neves polgári történészek, bár kritikával, de igen jól felhasználható műveikben már a múlt században kimutatták ennek ellenkezőjét.

¹ A cikkek címei:

1. *Csajkovszkaja O. G.*: A németországi reformáció és a parasztháború jellege az utóbbi évek szovjet történetírásában. V. I. 1956. 12. sz.

2. *Szmirin M. M.*: A németországi gazdasági fellendülés és a forradalmi mozgalom jellegéről, a reformáció korában. V. I. 1957. 6. sz.

3. *Epstein A. D.*: A németországi reformáció és a parasztháború mint az első polgári forradalom kérdéséhez. V. I. 1957. 8. sz.

4. *Grigorján Ju. M.*: A németországi gazdasági élet színvonaláról, valamint a reformáció és a parasztháború jellegéről. V. 1958. 1. sz.

² Így például a V. I. 1956. 12. sz. 132. o.

2. A továbbiakban utalnak arra, hogy észrevételének racionális magva mégis van. Míg ugyanis Csajkovszkaja kitartóan törekszik arra, hogy behozonyítsa Németország akkori gazdasági elmaradottságát, addig az általa megbírált Szmirin a másik — ha szabad így mondani — véletlebe esve eltúlozza a bányaiipar fejlettségi színvonalát. Szmirin hajlandó a korabeli németországi bányauzemeket mind kapitalista jellegűnek tekinteni, sőt hajlamos a középkori viszonyok bizonyos modernizálására is.

A fentiek alapján tehát a vita résztvevői nem érthettek egyet Csajkovszkaja állításaival, de ugyanakkor Szmirinnak a másik véglelet jelentő megállapításaival sem.

Igy tehát Csajkovszkaja cikke hasznos volt annyiban, amennyiben ismét felvetette a németországi korai kapitalista fejlődés eltúlzott ábrázolásának kérdését Szmirin műveiben. Ugyanis a jelen vitában is résztvevő Epstein Szmirin könyvével³ megjelent recenziójában⁴ már kétségét fejezte ki a fentiekkel kapcsolatban, azonban Szmirin akkori válaszában⁵ nem tért ki részletesebben erre a kérdésre. Ami Szmirinnak a jelen kérdésben a vita során adott válaszát illeti, arról a vita résztvevőinek a következő volt a véleményük:

a) helyesen állítja, és az Engels-idézetekkel helyesen támasztja alá, hogy a kitartott korszakban Németországban erőteljes fejlődésnek indultak a kapitalista viszonyok,

b) azonban válaszeikkében nem idézi a megfelelő adatokat, ill. a legjobb és viszonylag legújabb forrásokat és feldolgozásokat, azaz végeredményben nem tisztázza a reformáció előtti Németország gazdasági fejlettségének színvonalát. E hiányt kiegészítendő — egyébként — Epstein és Grigorján igen bő és konkrét adatokat közöltek.

A vitában kialakult másik központi kérdés: volt-e végeredményben polgári forradalom Németországban a XVI. század elején vagy sem? Itt a következőket kell elmondanunk: Csajkovszkaja helyteleníti Szmirin koncepcióját, amely — szerinte — burzsoá forradalmat teremt burzsoázia nélkül, annak keletkezése előtt, majd megállapítja, hogy „a XVI. századi német polgári forradalom híveinek hibája abban áll, hogy az Engels által használt »bürgerliche Revolution« sokat rejtő fogalmát azonosították a termelőerők és a termelési viszonyok kötelező összhangra törésének törvényével”.

Ami a vitában résztvevők álláspontját illeti, mind Epstein, mind Grigorján megvédi azt az állítást, amely szerint Németországban a XVI. század elején polgári forradalom volt, és ezt nagyon érdekes és figyelemre méltó magyarázattal teszi érthetővé a kételkedők számára.

A kérdés lényege itt a XVI. századi német, a XVII. századi angol és a XVIII. századi nagy francia polgári forradalmak közötti különbségben rejlik.

Felveti például Grigorján a kérdést: ha el is ismerjük a kapitalista viszonyok fejlődését a XV. század végei, a XVI. század elejei Németországban, beszélhetünk-e a német nemzeti burzsoá osztály meglétéről, ill. lehet-e a német bányavállalkozók egy részét ezen osztály részének felfogni?

Grigorján megadja a határozott választ: nem. S ugyanakkor hivatkozik Engelsre, aki szerint is a német burzsoázia csak későn jelentkezett a történelem színpadán, s virágkorára arra az időre esik, amikor a nyugat-európai országok burzsoáziái politikai síkon már hanyatló korszakukat élik. Tehát Németországban teljesen kifejlett burzsoá osztályról csak a XIX. század elejétől lehet szó és ugyanaz vonatkozik a bányaiipart űző burzsoáziára is. Végezetül leszögezi, hogy a XVI. századi német bányavállalkozók tehát éppen, mint a német polgárság (bürgerek) csupán történelmi elődjei voltak a német burzsoáziának, bár kétségtelen, hogy a burzsoá tendenciák már áthatották őket és objektíve már ráléptek arra az útra, amelyen a továbbiakban a burzsoázia fejlődése haladt.

Grigorján egy másik igen fontos kérdést is felvet: van-e alapja annak a megállapításnak, amely szerint az akkori német bányavállalkozók már olyan oppozíciós erőt képviseltek, amelynek megléte már összeegyeztelhetetlen volt a feudális renddel és amely a feudális termelő viszonyok radikális szétrombolására törekedett? Erre is megadja a határozott választ: nem. Ezek után pedig utal arra, hogy erről nem nehéz meggyőződni a vonatkozó források és munkák, de talán csupán a bányavállalkozók névsorának és feudális rangjainak áttekintése nyomán is.

Végkövetkeztetésül megállapítja, hogy minden alap megvan annak a feltételezéséhez, hogy a tárgyalt időszakban a német bányavállalkozók túlnyomó többsége még meglehetősen szoros kapcsolatban volt a feudális renddel, tehát természetesen nem lehetett érdekelve annak megsemmisítésében. Ellenkezőleg, ez „a törvény talaján

³ Ocserki isztorii politiceszkaj borbi v Germanii pered reformáciej. M. L. 1952.

⁴ V. I. 1954. No. 8.

⁵ V. I. 1955. No. 2.

álló” és „egészen jól ellátott” (Engels) rétege a német társadalomnak bizonyos mértékig — egy ideig még — a feudalizmus árnyékában virágzott.

Mindezek ellenére azonban mind Epstein, mind Grigorján fenntartja a polgári forradalom megtörténének állítását, mégpedig a következő — már említett — igen érdekes magyarázattal:

Engels a reformációt nem egyszer nevezte polgári forradalomnak, azonban annak más értelmet adott, mint az adott esetben megbírált Szmirin, aki majd kivétel nélkül csupán azokat a részleteket emeli ki Engels műveiből, amelyekben a reformációt és a parasztháborút mint polgári forradalmat jellemzi, ezenkívül kiindulva a kapitalista viszonyok kissé eltúlzott értékeléséből, hajlik afelé, hogy a reformáció és a parasztháború okát a bányáipar gyors fejlődésében látssa, s ezen megállapításaihoz valóban többet vél feltulálni Engels egy-egy sorában, mint ami ott ténylegesen van.⁶

Ezzel szemben Epstein és Grigorján kifejtik, hogy midőn Engels a németországi, az angol és a francia polgári forradalmakról, ill. a feudalizmus elleni három nagy döntő csatáról beszélt, ez nem jelentette azt, hogy a német reformációt és parasztháborút egyenértékűnek vélte az utóbbi kettővel, hanem Engels ezzel a feudalizmus elleni harc három fontos történeti fejlődési fokát kívánta megjelölni, amelyek közül a későbbben bekövetkező, feladatait és végeredményét tekintve, mindig kitűnt a megelőzőnél magasabb színvonalával.

Az Engels által elsőnek tartott nagy csata, a reformáció tehát feltehetően a legalacsonyabb, a kezdeti foka volt az európai burzsoázia feudalizmus-elleni harcának. Ez Németországból átterjedt számos más európai országra is. Fő jellemző vonása egyrészt az, hogy ebben a csatában a burzsoázia még túl gyöngye ahhoz, hogy létrehozza a saját politikai uralmát, tehát még nem lép fel a feudális rend egésze ellen, hanem csupán az egyház ellen szólít lázadásra. S ebben rejlik a második sajátossága is, az ugyanis, hogy — a kor szellemének megfelelően — vallási lepelben folyik, ugyanakkor mikor a francia polgári forradalom már — először — tökéletesen ledobta vallásos mezét.

Engels tehát ennek megfelelően nem tett egyenlőségi jelet a reformáció és a XVII—XVIII. századi polgári forradalmak között. Véleménye szerint Németországban csak egy „bürgér vallási forradalom” zajlott le, amely „bizonyos sikert” ért el a feudalizmus világnézetével szemben, azaz a kialakulóban levő burzsoázia szociális-gazdasági érdekeinek megfelelő ideológiát vitt győzelemre, azonban semmi alap nincs arra, hogy bárki is a reformációt és a nagy német parasztháborút a maga teljes szociális és gazdasági tartalmában polgári forradalomnak tekintse.

- Megállapíthatjuk tehát, hogy Csajkovszkaja cikke e kérdésben is tartalmazott racionális magvat, amely szerint valóban nem szabad dogmatikusan azonosítani a XVI. századi német polgári forradalmat a későbbi — s tőle különböző — polgári forradalmakkal.